

ZAMONAVIY KULOLCHILIK SAN'ATIDA MILLIY AN'ANALAR VA INNOVATSION YONDASHUVLAR UYG'UNLIGI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20389249>

Jurayev Xayrullo Narzullo o'g'li

*Termiz davlat universiteti. Milliy libos va san'at fakulteti. "Badiiy grafika va dizayn"
kafedrası. Tasviriy va amaliy bezak san'ati mutaxassisligi 2-bosqich magistranti.*

Turayev Xumoyiddin Abdug'afforovich.

*Termiz davlat universiteti Registrator ofisi direktori. Pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent. turayev@tersu.uz*

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston kulolchilik san'atining bugungi holatini yanada chuqurroq tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu san'at turi nafaqat tarixiy-madaniy meros sifatida, balki zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning muhim tarkibiy qismi sifatida ham shakllanib bormoqda. Ayniqsa, hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlari, milliy amaliy san'at markazlarining faoliyati hamda hududiy kulolchilik maktablarini rivojlantirishga yo'naltirilgan tashabbuslar kulolchilik san'atining barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda deb yoritib berilgan.

Kalit so'zlar

Zamonaviy kulolchilik, kulolchilik maktablari, bezak an'analari, shakliy kompozitsiyalar, madaniy merosni, shakllangan kulolchilik san'ati, xalq amaliy san'ati, san'atshunoslik, hunarmandchilik tarixi.

Аннотация

В статье представлен более глубокий анализ современного состояния узбекской керамики, показывающий, что этот вид искусства формируется не только как историко-культурное наследие, но и как важная составляющая современных экономических и социальных процессов. В частности, подчеркивается, что государственные программы поддержки ремесел, деятельность национальных центров прикладных искусств и инициативы по развитию региональных школ керамики способствуют устойчивому развитию гончарного дела.

Ключевые слова

Современная керамика, школы керамики, декоративные традиции, формальные композиции, культурное наследие, устоявшееся керамическое искусство, народное искусство, история искусства и история ремесел.

Abstract

This article presents a more in-depth analysis of the current state of Uzbek ceramics, demonstrating that this art form is developing not only as a historical and cultural heritage but also as an important component of modern economic and social processes. Specifically, it emphasizes that state programs supporting crafts, the activities of national applied arts centers, and initiatives to develop regional ceramics schools contribute to the sustainable development of pottery.

Key words

Contemporary ceramics, ceramic schools, decorative traditions, formal compositions, cultural heritage, established ceramic art, folk art, art history and craft history.

Kirish (Introduction). Kulolchilik san'ati dastlab insonning kundalik ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida yuzaga kelgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan u yuksak badiiy darajaga ko'tarilib, xalq amaliy bezak san'atining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ayniqsa, sopol buyumlarning shakli tuzilishi, bezak kompozitsiyasi, ranglar uyg'unligi hamda sir berish texnologiyalarining mukammalligi o'zbek kulolchilik san'atining o'ziga xos badiiy maktab sifatida shakllanganini ko'rsatadi. Shu jihatdan kulolchilik san'ati milliy madaniyatimizning ajralmas tarkibiy qismi sifatida alohida ilmiy tadqiqot obyekti tashkil etadi.

O'zbekiston hududida qadimdan shakllangan Rishton, G'ijduvon, Xiva, Samarqand va Shahrisabz kulolchilik maktablari o'zining boy an'analari, badiiy-uslubiy xususiyatlari hamda texnologik yondashuvlari bilan bir-biridan farq qiladi. Ushbu maktablarning shakllanishi va rivojlanishida usta kulollarning ijodiy faoliyati muhim ahamiyat kasb etgan. Ular tomonidan yaratilgan sopol buyumlar nafaqat amaliy ahamiyatga ega bo'lib qolmasdan, balki yuksak badiiy-estetik qiymatga ega san'at asarlari sifatida ham e'tirof etiladi. Shu sababli usta kulollarning milliy kulolchilik san'ati rivojiga qo'shgan hissasini ilmiy asosda o'rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida milliy hunarmandchilik turlarini tiklash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Natijada kulolchilik san'atini qo'llab-quvvatlash, usta kulollar faoliyatini rag'batlantirish hamda hududiy kulolchilik maktablarini saqlab qolish borasida keng ko'lamlı ishlar amalga oshirildi. Bu esa kulolchilik san'atining nafaqat tarixiy meros sifatida, balki zamonaviy badiiy ijod yo'nalishi sifatida ham rivojlanishiga zamin yaratdi. Shu bilan birga, kulolchilik san'atini ilmiy jihatdan tizimli o'rganish, uning hududiy maktablari faoliyatini

tahlil qilish hamda usta kulollarning ijodiy merosini san'atshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etish zarurati yanada ortib bormoqda.

Hozirgi globallashuv jarayonida ayrim milliy hunarmandchilik an'alarining yo'qolib borish xavfi mavjud bo'lib, bu esa ularni ilmiy asosda o'rganish va amaliyotga joriy etish masalalarini yanada dolzarb etadi. Ayniqsa, kulolchilik san'atining hududiy xususiyatlari, bezak uslublari, rang yechimlari hamda texnologik jarayonlarini tizimli ravishda tadqiq etish orqali milliy badiiy merosni saqlash va rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, o'zbekistonlik usta kulollarning kulolchilik san'ati taraqqiyotidagi o'rni va hissasini o'rganish nafaqat san'atshunoslik, balki pedagogik va madaniy jihatdan ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. San'atshunos olimlar **G. A. Pugachenkova** va **L. I. Rempel** tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Markaziy Osiyo hududidagi amaliy san'at turlarining tarixiy taraqqiyot bosqichlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Ushbu ishlarda o'rta asrlar davri sopol buyumlarining shakliy tuzilishi, ornament kompozitsiyasi hamda ranglar tizimi haqida muhim ilmiy xulosalar berilgan. Ayniqsa, me'moriy bezak san'ati va kulolchilik o'rtasidagi uzviy bog'liqlik masalasi chuqur yoritilganligi mazkur tadqiqot uchun muhim metodologik manba hisoblanadi.

O'zbek xalq amaliy san'atining rivojlanish jarayonlari **M. Axmedov**, **A. Hakimov**, **S. Sodiqov** kabi olimlar tomonidan ham keng o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda kulolchilik san'ati xalq hunarmandchiligining muhim yo'nalishi sifatida tahlil qilinib, uning hududiy maktablari hamda milliy badiiy xususiyatlari haqida qimmatli ilmiy ma'lumotlar berilgan. Ayniqsa, amaliy san'atning tarixiy ildizlari va zamonaviy rivojlanish bosqichlarini yoritishda mazkur manbalar muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. **O'zbekistonlik usta kulollarning milliy kulolchilik san'ati rivojiga qo'shgan hissalar** - xalq amaliy san'ati, san'atshunoslik, hunarmandchilik tarixi hamda badiiy ta'lim metodikasi yo'nalishlaridagi ilmiy manbalar asosida o'rganildi.

Kulolchilik maktablarining hududiy xususiyatlarini o'rganishda Rishton, G'ijduvon va Xorazm kulolchilik markazlariga bag'ishlangan ilmiy va katalog materiallari ham alohida ahamiyatga ega. Ushbu manbalarda kulolchilik buyumlarining shakli, rang uyg'unligi, sir texnologiyasi hamda ornament kompozitsiyasining o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Ayniqsa, Rishton kulolchiligidagi ishqorli sir texnologiyasi, G'ijduvon kulolchiligidagi tabiiy rang tizimi hamda Xorazm kulolchiligidagi oq-ko'k rang uyg'unligi milliy kulolchilik san'atining hududiy xususiyatlarini ochib berishda muhim ilmiy material hisoblanadi.

Hunarmandchilik an'analarining uzviyligini ta'minlashda ustoz-shogird tizimining ahamiyati masalasi pedagogik yo'nalishdagi tadqiqotlarda ham o'z aksini topgan. Jumladan, **S. Abdirasilov, B. Qodirov, R. Xasanov** kabi olimlarning tasviriy san'atni o'qitish metodikasiga oid ishlari kulolchilik san'atini ta'lim tizimida o'qitishning ilmiy asoslarini yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotlarda amaliy san'at fanlarini o'qitishda nazariy bilim va amaliy mashg'ulotlar uyg'unligini ta'minlash zarurligi asoslab berilgan.

Natijalar va munozara. Zamonaviy kulolchilik san'ati bugungi kunda milliy an'analar asosida shakllanib, yangi texnologik imkoniyatlar va dizayn yondashuvlari bilan boyib borayotgan muhim badiiy-amaliy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari, madaniyatlararo aloqalarning kengayishi hamda zamonaviy dizayn tafakkurining rivojlanishi kulolchilik san'atining mazmun va shakl jihatdan yangilanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada kulolchilik san'atida an'anaviy shakl va bezak tizimlari saqlangan holda yangi kompozitsion yechimlar shakllanmoqda. Milliy kulolchilik an'analari o'zbek kulollari ijodining asosiy tayanch manbalaridan biri hisoblanadi. Rishton, G'ijduvon, Xorazm va Samarqand kulolchilik maktablarida shakllangan bezak tizimi, ranglar uyg'unligi va shakliy kompozitsiyalar zamonaviy kulolchilik ijodida ham o'z davomiyligini saqlab qolmoqda. Ayniqsa, islmiy va girih ornamentlar, markaziy kompozitsiyaga asoslangan lagan bezaklari hamda ramziy rang tizimi bugungi kulolchilik buyumlarida yangi talqin asosida qo'llanilmoqda.

Zamonaviy kulolchilik san'atida milliy an'analarni saqlash jarayoni faqat dekorativ elementlar bilan cheklanib qolmay, balki texnologik usullarni ham o'z ichiga oladi. Xususan, ishqorli sir texnologiyasi, tabiiy pigmentlardan foydalanish, an'anaviy kulolchilik charxida ishlash usullari ko'plab ustalar tomonidan bugungi kunda ham davom ettirilmoqda. Bu esa milliy kulolchilik san'atining tarixiy davomiyligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

1-rasm. Zamonaviy o'zbek kulolchilik san'atida an'anaviy ornamentlarning badiiy talqini

Zamonaviy kulolchilik san'atida dizayn tafakkurining rivojlanishi ham alohida ahamiyat kasb etadi. An'anaviy shakllar asosida yangi funksional buyumlar yaratish, interyer dizayni uchun mo'ljallangan dekorativ kompozitsiyalar ishlab chiqish hamda monumental kulolchilik namunalarini yaratish orqali ushbu san'at turining qo'llanish doirasi kengaymoqda. Bu jarayon kulolchilikni faqat maishiy ehtiyojlarga xizmat qiluvchi hunarmandchilikdan zamonaviy badiiy dizayn sohasining muhim tarkibiy qismiga aylantirmoqda.

Bugungi kunda kulolchilik san'atida ekologik yondashuvlar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tabiiy xom ashyolardan foydalanish, an'anaviy texnologiyalarni tiklash hamda ekologik xavfsiz bo'yoq va sir turlarini qo'llash orqali kulolchilik mahsulotlarining sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa zamonaviy kulolchilik san'atining barqaror rivojlanish yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy kulolchilik san'atida innovatsion yondashuvlarning yana bir muhim ko'rinishi kompyuter grafikasi va raqamli dizayn texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liqdir. Ayrim hollarda sopol buyumlar yuzasiga ishlanadigan ornament kompozitsiyalari avval raqamli muhitda loyihalashtirilib, keyinchalik amaliy jarayonda qo'llanilmoqda. Bu esa kulolchilik buyumlarining kompozitsion aniqligini oshirish bilan birga, yangi dizayn tajribalarini amalga oshirish imkonini bermoqda.

Shuningdek, zamonaviy kulolchilik san'atida mualliflik uslubiga ega bo'lgan individual ijodkorlarning faoliyati ham muhim o'rin tutadi. Har bir usta milliy an'analarni o'z ijodiy qarashlari asosida talqin etib, yangi shakl va bezak tizimlarini yaratmoqda. Bu jarayon kulolchilik san'atining zamonaviy bosqichda rang-barang yo'nalishlarda rivojlanayotganligini ko'rsatadi.

Mazkur jarayonlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy kulolchilik san'atida milliy an'analar va innovatsion yondashuvlar o'zaro uyg'unlashgan holda rivojlanmoqda. Ayniqsa, tarixiy merosni saqlash bilan bir qatorda zamonaviy texnologik imkoniyatlardan foydalanish kulolchilik san'atining estetik va funksional imkoniyatlarini yanada kengaytirishga xizmat qilmoqda. Bu esa milliy kulolchilik san'atining bugungi badiiy jarayonlardagi ahamiyatini yanada mustahkamlab bermoqda.

Bugungi kunda kulolchilik san'atida milliy an'analar va innovatsion yondashuvlarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida yangi badiiy ifoda vositalari shakllanmoqda. Ayniqsa, zamonaviy texnologik imkoniyatlar asosida yaratilayotgan sopol buyumlar milliy hunarmandchilik an'alarining davomiyligini ta'minlash bilan bir qatorda, ularning estetik va funksional imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda. Mazkur jarayon zamonaviy kulolchilik san'atining milliy va umumbashariy madaniyat tizimidagi ahamiyatini yanada oshirib bormoqda.

Zamonaviy kulolchilik san'atida innovatsion yondashuvlarning yana bir muhim yo'nalishi badiiy tajriba va eksperimental izlanishlar bilan bog'liqdir. Hozirgi davr kulollari an'anaviy shakllarni saqlagan holda yangi fakturalar yaratish, rang qatlamlarini murakkablashtirish hamda sir berishning ko'p bosqichli usullaridan foydalanish orqali sopol buyumlarning dekorativ imkoniyatlarini kengaytirmoqdalar. Bu esa kulolchilik san'atining faqat amaliy hunarmandchilik emas, balki mustaqil badiiy ijod yo'nalishi sifatida ham rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Zamonaviy kulolchilikda milliy an'analar asosida yaratilayotgan yangi dizayn yechimlari ayniqsa interyer bezagi bilan bog'liq kompozitsiyalarda yaqqol namoyon bo'lmoqda. Dekorativ panolar, devoriy kompozitsiyalar, badiiy suvenirilar hamda mualliflik uslubidagi sopol plastika namunalarining keng qo'llanilishi kulolchilik san'atining funksional imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Natijada kulolchilik buyumlari kundalik foydalanish vositasi bo'lish bilan bir qatorda estetik muhitni shakllantiruvchi muhim badiiy element sifatida ham qaralmoqda.

Shuningdek, zamonaviy kulolchilik san'atida milliy madaniy merosni ilmiy asosda o'rganish va uni amaliy ijod jarayoniga tatbiq etish yo'nalishida ham

muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Arxeologik topilmalar, tarixiy sopol buyumlar shakli va bezak tizimining o'rganilishi asosida yangi badiiy talqinlar yaratilmoqda. Bu esa kulolchilik san'atining tarixiy ildizlari bilan zamonaviy rivojlanish jarayonlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, zamonaviy kulolchilik san'atida xalqaro madaniy aloqalarning kengayib borayotgani ham muhim omillardan biri hisoblanadi. O'zbekistonlik kulollar turli xalqaro ko'rgazmalar, festival va simpoziumlarda faol ishtirok etib, milliy kulolchilik san'atini jahon miqyosida targ'ib etmoqda. Bu esa milliy kulolchilik buyumlarining badiiy nufuzi ortishiga hamda ularning eksport salohiyatining kengayishiga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, kulolchilik san'atining bugungi rivojlanish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim hududlarda an'anaviy texnologik jarayonlarning to'liq saqlanib qolmasligi, yosh avlodning hunarmandchilikka qiziqishini barqaror rivojlantirish zarurati hamda zamonaviy bozor talablariga mos dizayn yechimlarini ishlab chiqish masalalari dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu muammolarni hal etish milliy kulolchilik san'atining istiqboldagi taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida O'zbekiston kulolchilik san'atini rivojlantirish istiqbollari bir necha muhim yo'nalishlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Avvalo, hududiy kulolchilik maktablarining tarixiy an'alarini ilmiy asosda o'rganish va ularni amaliy faoliyatga keng joriy etish zarur hisoblanadi. Shuningdek, kulolchilik mahsulotlarining zamonaviy dizayn asosida takomillashtirilishi ham ushbu san'at turining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, kulolchilik san'atini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pechlar, yangi sir tarkiblari, ekologik xavfsiz materiallar hamda raqamli dizayn texnologiyalarining qo'llanilishi sopol buyumlarning sifatini oshirish bilan bir qatorda ularning estetik imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Shuningdek, ustoz-shogird an'alarini tizimli ravishda davom ettirish, yosh kulollarni qo'llab-quvvatlash, hunarmandchilik markazlari faoliyatini kengaytirish ham milliy kulolchilik san'atining istiqboldagi rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillar hisoblanadi. Ayniqsa, ta'lim tizimi, ilmiy tadqiqotlar va amaliy hunarmandchilik faoliyatining o'zaro integratsiyasi ushbu san'at turining barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Mazkur tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston kulolchilik san'ati bugungi kunda milliy madaniy merosning muhim tarkibiy qismi sifatida izchil rivojlanib bormoqda. Uning kelgusidagi taraqqiyoti esa an'anaviy maktablar tajribasini saqlash, zamonaviy dizayn yondashuvlarini keng joriy etish hamda xalqaro

madaniy hamkorlikni mustahkamlash bilan bevosita bog'liq holda shakllanishi kutilmoqda.

2-rasm. Viloyat tadbirlarida kulolchilik san'atini amaliy ish bajarish jarayoni

O'zbekiston kulolchilik san'atining bugungi holatini yanada chuqurroq tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu san'at turi nafaqat tarixiy-madaniy meros sifatida, balki zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning muhim tarkibiy qismi sifatida ham shakllanib bormoqda. Ayniqsa, hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlari, milliy amaliy san'at markazlarining faoliyati hamda hududiy kulolchilik maktablarini rivojlantirishga yo'naltirilgan tashabbuslar kulolchilik san'atining barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda kulolchilik mahsulotlarini brendlash va ularni xalqaro bozorlarga olib chiqish masalalariga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Rishton kulolchilik maktabining xalqaro miqyosda e'tirof etilishi, hududiy hunarmandchilik markazlarining turistik yo'nalishlarga integratsiyalashuvi hamda milliy sopol buyumlarning eksport salohiyatining ortib borayotgani kulolchilik san'atining iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

3-rasm. Kulolchilik san'atini ommalashtirish va yosh avlodga yetkazish jarayoni

Zamonaviy kulolchilik san'atining istiqboldagi rivojlanishida ilmiy tadqiqotlarning o'рни ham muhim hisoblanadi. Arxeologik topilmalar asosida qadimiy sopol buyumlarning shakli, bezak tizimi va texnologiyasini o'rganish orqali milliy kulolchilik an'analarini qayta tiklash imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa kulolchilik san'atining tarixiy ildizlarini chuqurroq anglash hamda ularni zamonaviy ijodiy faoliyat bilan uyg'unlashtirish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

Zamonaviy kulolchilik san'atining istiqboldagi taraqqiyotida ilmiy-amaliy tadqiqotlar, ayniqsa san'atshunoslik va texnologik yo'nalishdagi izlanishlarning roli ortib bormoqda. Qadimiy sopol buyumlarning shakliy tuzilishi, sir berish texnologiyalari va ornament kompozitsiyalarini ilmiy asosda o'rganish orqali milliy kulolchilik maktablarining badiiy xususiyatlarini yanada chuqurroq anglash imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa tarixiy merosni zamonaviy ijodiy faoliyat bilan bog'lashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kelgusida kulolchilik san'atini rivojlantirishda ta'lim tizimi, ilmiy muassasalar va hunarmandchilik markazlari o'rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish zarur hisoblanadi. Ayniqsa, yosh kulollarni qo'llab-quvvatlash, innovatsion texnologiyalarni amaliy jarayonga joriy etish hamda milliy kulolchilik maktablari an'analarini tizimli ravishda o'rganish ushbu sohaning barqaror rivojlanishiga

xizmat qiladi. Bu esa kulolchilik san'atining kelajak avlod tomonidan davom ettirilishini ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak. O'zbekiston kulolchilik san'ati bugungi kunda tarixiy an'analar va zamonaviy texnologik yondashuvlar uyg'unligida rivojlanayotgan muhim badiiy-amaliy soha sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning istiqboldagi taraqqiyoti milliy kulolchilik maktablari merosini asrab-avaylash, innovatsion dizayn yondashuvlarini keng joriy etish, ta'lim tizimini takomillashtirish hamda xalqaro madaniy hamkorlikni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayon milliy amaliy bezak san'atining barqaror va uzluksiz rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdirasilov S. **Tasviriy san'at o'qitish metodikasi.** – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2006.
2. Bulatov S. **O'zbek xalq amaliy bezak san'ati.** – Toshkent: Fan, 1991.
3. Bulatov S. **Naqsh san'ati.** – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 2008.
4. Axmedov M. **O'zbekiston xalq amaliy san'ati tarixi.** – Toshkent: O'qituvchi, 1997.
5. Sodiqov A. S. **O'zbek xalq amaliy san'ati.** – Toshkent: Tafakkur, 2010.
6. Jo'raev M. **Jahon san'ati tarixi.** – Toshkent: Fan, 2017.
Kulolchilik san'ati va hunarmandchilik bo'yicha maxsus adabiyotlar
7. Hakimov A. **O'zbekiston amaliy san'ati.** – Toshkent: Sharq, 2009.
8. Tursunov S. **Hunarmandchilik tarixi va rivojlanishi.** – Toshkent: Fan, 2015.
9. Rahimov Q. **Rishton kulolchilik maktabi an'analari.** – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.